

Анатолій Глушак

ГЛУШАК Анатолій Степанович — доктор філософських наук, професор Севастопольського військово-морського інституту імені П.С.Нахімова. Сфера наукових інтересів — історія філософії, історія християнства в Криму та в Україні.

РАЦІОНАЛЬНЕ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНЕ В СТРУКТУРІ ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті простежуються тенденції розвитку європейської філософської думки як чергування епох панування раціоналістичних та ірраціоналістичних світоглядних домінант.

Ключові слова: раціоналізм, ірраціоналізм, розум, віра, почуття, світогляд.

У сучасній філософській думці, безумовно, назріла потреба по-новому осмислити такі здавна існуючі категорії як раціональне та ірраціональне.

Ні для кого не є секретом, що кожна епоха актуалізує ті або інші істини, поняття, категорії. Це відбувається як на рівні філософських узагальнень, так і на рівні буденної свідомості. Існують філософські категорії, які проходять через всю історію європейської філософської думки, і кожен значний і не дуже значний мислитель вважає за необхідне висловитися із цього приводу. Такими, наприклад, є категорії буття, матерії і форми, субстанції і акциденції, причинності, свідомості, істини, простору, часу, руху тощо.

Досвід викладацької діяльності наводить на думку, що багатослівні і великомудрі панегірики, наприклад, по осмисленню такої грандіозної абстракції як категорія «буття» виявляються нудними, не цікавими, занадто абстрактними і пустими для не філософської свідомості. Це аніскільки не бентежить філософів і вони поблажливо і зарозуміло продовжують віщати, навіть якщо їх ніхто не хоче слухати.

В історії філософської думки існують дві діаметрально протилежні точки зору на те, хто може називатися філософом. Починаючи з Піфагора, Демокріта через Платона і далі домінує точка зору, що філософи — це якісь небожителі, які з надхмарних висот віщають цьому тлінному світу як треба жити. Як відомо, слово філософ вперше став вживати Піфагор. От як про це пише Цицерон в «Тускуланських бесідах»: «Деякі природою покликані служити славі, інші — служити наживі, і лише одиниці, відкинувши решту всіх справ, уважно вдивляються в природу речей, — вони-то і називаються «любителями мудрості», тобто філософами; і як на змаганнях найблагородніше дивитися і нічого для себе не шукати, так і в житті краще всього споглядання і пізнання речей» [IV, 10]. Як відомо Платон також уважав, що філософи — це вищий тип людей, бо у них найбільш розвинена розумна, вища частина душі. Нижча ж чутлива частина — це властивість простолюдинів. Така точка зору є найбільш властивою і апріорі визнаною більшістю класичних філософів.

Як відомо, вершиною філософської думки вважається Німецька класична філософія. Це апофеоз відвертого раціонального мислення. Але ось що писав сам патріарх Гегель із цього приводу: «Аж до появи кантівської філософії публіка ще йшла в ногу з філософією; до появи кантівського філософського вчення філософія викликала до себе загальний інтерес. Вона була доступна і її бажали знати; знання її входило взагалі в уявлення про освічену людину. Нею тому займалися практики, державні люди. Тепер, коли виступив плутаний ідеалізм кантівської філософії, у них опускаються крила. Таким чином, вже з виступом Конта покладений був початок цьому відділенню від звичайного способу свідомості» [1, с.535-536]. Відомо, що сам Гегель не відрізнявся доступністю і простотою викладу, більш того, його панраціоналізм і панлогізм породив свою протилежність, протест в особі Шопенгауера, Ніцше і Кіркегора, які розпочали новий етап у філософії — етап некласичної, посткласичної філософії.

Ця нова течія філософської думки актуалізувала інший підхід до розуміння того, хто може називати себе філософом. Найяскравіше і категоричніше висловив її Поппер у своїй тезі — «Всі люди є філософами».

Криза філософського способу мислення, яка була усвідомлена Огюстом Контом у трьох стадіях духовного розвитку людства, привела його до сумного висновку, що час філософії залишився у минулому. Наш час, на думку Конта, це час реальних, наукових, позитивних знань, який не потребує філософських абстракцій. На третій науковій або позитивній стадії, яка, на думку Конта, розпочалася в 1800 році «людський розум, визнавши неможливість досягти абсолютних знань, відмовляється від дослідження походження і призначення Всесвіту і від пізнання внутрішніх причин явищ і цілком зосереджується на вивченні їх дійсних законів, тобто, незмінних відносин послідовності і подібності». На цій стадії, на думку Конта, людина перестає оперувати абстрактними категоріями, відмовляється розкрива-

ти причини явищ і обмежується спостереженням за явищами і фіксацією постійних зв'язків, які можуть встановлюватися між ними. Ця установка надовго зумовить розуміння завдань науки позитивістські орієнтованими ученими.

Це кризове явище, коли століттями випестовані філософською думкою абстракції перестають цікавити навіть профілософськи налаштовані кола мислителів, усвідомлюється вже давно. Що це є — криза філософського способу мислення або потреба в переорієнтації філософської думки на нові світоглядні принципи? Некласична філософія в особі А.Шопенгауера, Ф.Ніцше і С.Кіркегора рішуче заявила і поставила в центр філософського осмислення нові парадигмальні установки.

Той самий К.Поппер в праці «Іммануїл Кант — філософ Просвітництва» заперечує приналежність кенігсбергського мислителя до традиційного кола представників німецької класичної філософії і стверджує, що «майже блюзнірством» є ставити імена Канта і Гегеля поряд. Як пише у вступній статті перекладач К.Поппера професор І.Шишков: «Дух і стиль Канта як філософа — це сократівський тип мудреця, який постійно шукає, досліджує і любить Істину. Тоді як Фіхте і Гегель є типом платонівського філософа-софократа, який Істину не шукає, а гордовито нею володіє і віщає подібно дельфійському оракулові» [2, с.28].

Поза сумнівом, кумиром першої точки зору, згідно з якою філософія є справа обраних, виступає Гегель. З подібним висновком не варто й сперечатися, бо істинні філософи — це дійсно небожителі, які не тільки уміють «схопити епоху в думці», створити філософську систему, яка може бути «квінтесенцією епохи», але й ті «високолобі», без яких світ би блукав як «їжачок у тумані».

Разом з кризою філософської думки існує і благоговійний, щирий інтерес до філософії серед найширших шарів мислячих і не зовсім мислячих людей. Викладачі філософії, поза

Панорама історико-філософської думки

сумнівом, бачать з яким чистим серцем приходять студенти, бажаючи залучитися до багатотомової мудрості і хоч би докторкнутися до цього джерела пізнання світу. І треба констатувати, що дуже часто їх надії розбиваються через складний категоріальний апарат, прагнення не спростити важливі і самі по собі не прості філософські істини, а як би навмисне незрозумілий, дуже науковий їх виклад у підручниках і статтях. І навіть у допитливих «опускаються крила» і надія переходить в розчарування. У викладача, який ще не зовсім відлетів у надхмарну височінь філософських абстракцій і який бажає не віщати подібно філософам-софократам, а прагне залучити цвіт молоді до пошуку істини — вихід один: спуститися з небес і побачити грішну землю. І тут приходиться те, що сказав Поппер: всі люди є філософами.

З цією тезою не можуть змиритися діти класичної філософії, але вона майже очевидна вихованцям і прихильникам неklasичної філософії.

«Думаю, отже, існую» — це кредо класичної філософії, як відомо, по-своєму переосмислювали майже всі філософи посткласичного періоду починаючи з Шопенгауера — «Хочу, отже, існую», Кіркегора — «Я переживаю, отже, існую», Камю — «Я бунтую, отже, ми існуємо» і Г.Марселя — «Я відчуваю, отже, існую». «Хочу», «переживаю», «відчуваю», проблеми вибору, абсурду, бунту, свободи, волі до життя, воля до влади — це проблеми неklasичної філософії. Але вони стоять і перед кожною людиною, кожна навіть зовсім не роздумуюча людина не може прожити не вибираючи, не переживаючи, не відчуваючи, а значить вона хочеш не хочеш часто стоїть перед екзистенціальним вибором — а отже, на думку Сартра, філософствує, оскільки, коли вона здійснює той чи інший вибір вона вибирає себе. «Існування людини передує її сутності» — такою є головна теза Сартра.

Буття, матерія, субстанція, акциденція, свідомість, простір, час — це категорії класичної філософії. У філософській

Панорама історико-філософської думки

літературі останніх років все сильніше звучить думка, що сучасній людині є ближчими антрополого-екзистенціальні проблеми. Продовжуючи традиції класичної філософії, студентів продовжують «грузити» традиційними, такими «холодними» для них категоріями як буття і матерія.

Ці і багато інших геніальних абстракцій не втратять своєї вагомості для чистої філософської думки, але в безмежному океані філософських істин для викладання студентам не філософських спеціальностей все ж таки треба вибирати такі «вузлики на пам'ять людства», тобто такі філософські істини, які говорять, гріють, допомагають, дивують, радують і хвилюють. Представляється, що неklasичній, сучасній філософії повинно бути приділено значно більше часу, аніж це передбачено сучасними програмами вищої школи.

Повертаючись до першої тези статті, хочеться сказати, що сьогодні потрібно переосмислити і по-новому поглянути на весь процес формування і розвитку філософської думки з її витоків до сучасних тенденцій. Одним з можливих концептуальних підходів до такого переосмислення представляється аналіз історії філософії в ракурсі чергування в історії людської думки раціональних і ірраціональних світоглядних парадигм.

Категорії раціональне і ірраціональне не отримали ще належного осмислення в нашій філософській літературі. Вказуючи на багатшаровість цих понять кожен з філософів, мабуть через суб'єктивні переваги, співає або гімн раціоналізму або навпаки апологію ірраціоналізму. Не вдаючись у поки що не дуже продуктивну дискусію з приводу цих категорій, зупинимось на їх тлумаченні, які є найбільш уживаними.

Раціоналізм (від латинського *ratio* — розум) основним джерелом знання вважає розум, логічне міркування, теоретичні узагальнення. Для раціоналіста розум — найвищий орган пізнання, «вище апеляційне судилище» (Шопенгауер).

Ірраціоналізм — є вчення, яке заперечує вирішальну роль розуму в пізнанні і таке, що висуває на перший план такі види

Панорама історико-філософської думки

людських здібностей як відчуття, інстинкт, інтуїцію, споглядання, осяяння, віру.

Пам'ятаючи, що «всьяке визначення є обмеженням» (Спіноза), що будь-яка схема завжди є певною крайністю і відбиває лише один з можливих поглядів, запропонуємо наступне спрощення вказаних понять.

Ніхто не стане сперечатися з таким твердженням, що людина — це перш за все єдність двох складових — розуму таї почуття. Пестуючи розум, ми оспівуємо раціональну природу людини. Про те, що почуття — є сфера ірраціональна можна посперечатися.

Традиційно вся класична філософія починаючи з давнини пестувала розум людини. Про почуття згадували украй рідко і то, або як у Платона як про нижчу частину душі, або в теорії пізнання — як способу осмислення світу. Сенсуалізм, перебільшуючи роль чуттєвого пізнання світу, говорить лише про природні органи чуття: дотику, нюху, зору, слуху. Де ж почуття як емоції, переживання? Необхідно зазначити, що в європейській філософії ця сфера життя людини виявилася майже забутою, не вивченою. Існує точка зору, що Шопенгауер перший дозволяє прислухатися людині до свого серця.

Раціоналізм європейської філософії, поза сумнівом, вплинув на раціоналізацію устрою матеріального життя Європи. І Європа в цьому досягла успіху. Але куди пропало відчуття радості життя, веселість духу, почуття задоволеності досягнутим? Чому сучасний російський письменник М.Єлізаров говорить про Німеччину як «світ тіней, як сходження в Аїд»? Чи не тому, що піклуючись про інтелект, розум, філософія забула про важливість почуттів у житті людини? Захопившись пізнанням світу, розглядаючи почуття лише в гносеологічному плані, європейська філософія майже не говорила про важливість почуттів-емоцій у житті людини. Інтуїція, осяяння, радість, відчуття щастя, любові — можна назвати чуттєвою, ірраціональною складовою людської природи.

У сучасній вітчизняній філософській думці існує стала точка зору, що «ірраціональне виявляє себе в двох аспектах: перший — ірраціональне є таким, що цілком може бути раціоналізованим; другий — ірраціональне визначається в його абсолютному значенні як ірраціональне-саме-пособі, як таке, що в принципі ніколи і ніким пізнане бути не може» [3, с.23]. Але з певною часткою умовності нашу емоційну, інтуїтивну, афективну, тобто чуттєву сторону все ж таки швидше всього можна вважати ірраціональною, аніж раціональною. Отже, раціональне, у нашій схемі, це культ розуму, розсудку, що допомагає людині орієнтуватися в зовнішньому світі. Ірраціональне — це визнання важливості чуттєвої, емоційної сторони людської природи, увага до внутрішнього світу людини.

Ось що пише талановитий наш сучасник філософ В.В.Ільїн у книзі із знаковою назвою: «Апологія ірраціонального. Філософія для тебе»: «Філософія, на думку А.Шопенгауера, подібно маятнику, коливається між раціональним та ірраціональним. Раціоналізм має своїм органом інтелект, ірраціональне — «внутрішнє просвітлення», інтелектуальне споглядання, віщу свідомість, безпосередньо пізнаючий розум, богосвідомість, уніфікацію і т.п. і презирливо ставиться до раціоналізму як «маяку природи». Проте ірраціоналізм, подібно до містики, не володіє мовою, здатною передавати внутрішній стан індивіда, тому раціоналізм, поряд із скептицизмом, знову і знову стверджує себе в пізнанні» [3, с.34].

Український мислитель, перший митрополит Української автокефальної православної церкви В.Ліпківський висловив цікаві думки з приводу абсолютизації у філософії раціонального початку і вважає, що розум і віра, це дві властивості людини, що підносять її над усіма земними створіннями. У інтерпретації мислителя розум і віра виступають як «два ока душі» людини, що «дають їй повноту справжнього людського життя».

Ця одвічна суперечка, що є важливішим для щастя людини — розум або почуття, розум або віра турбує наших сучасників. Тому погляд на історію розвитку людської думки як на низку зміни раціоналістичних і ірраціоналістичних світоглядних установок дає цікаві і зрозумілі сучасній людині результати.

Концептуальна теза може бути сформульована так: історія європейської філософської думки розвивається в постійному чергуванні раціональних і ірраціональних світоглядних парадигм.

Традиційне розуміння зв'язує успіхи в духовному вдосконаленні суспільства з раціоналістичними його орієнтаціями. Вважається, що тільки завдяки досягненням «нусу», розуму, абсолютної ідеї людство прогресувало в своєму розвитку. У цьому вдосконаленні практично не відводилося місця ірраціоналізму як чомусь такому, що стоїть зовні, осібно людській духовності. Містика, ірраціоналізм, як те, що не може бути осмислено в раціональних поняттях, проголошувалося абсурдом.

У теперішній час виникла потреба переглянути наші вихідні позиції в розумінні ролі раціоналістичних та ірраціоналістичних філософських напрямів і принципів пізнання світу, оскільки зневажливе відношення до всього, що не виразимо в поняттях логіки, позараціональним аспектам духовного життя, в цілому до ірраціоналізму, ще домінує в світогляді деяких філософів, особливо учнів марксистської школи.

Але нам представляється, що історія людського суспільства, принаймні європейського варіанту, розвивається в постійному чергуванні двох основних фаз: рацію та іррацію, чергування епох, що пестують і поклоняються розуму людини, з епохами панування віри, іррацію, коли існує прагнення оспівати щось не підвладне інтелекту.

Один з перших продуктів усвідомлення світу людиною був міф, який ще не вичленовує людину з природи, не розділяє

їх, не протиставляє людину соціуму і природі, а створений людиною ідеальний світ матеріальному. Розсудливе і чуттєве ще настільки переплетено, що верховенство однієї із сторін не усвідомлюється. Проте, міф — це прагнення упорядкувати світ, але чуттєве сприйняття світу ще не придавлене, не задалене його величністю розумом.

З чого почалося філософствування в Стародавній Греції і Стародавньому Римі? Воно почалося з того, що людина виявила в собі розумну складову. Вона зрозуміла, що своїм розумом здатна пізнати світ.

Розвиток античної філософії розпочався з раціонального переосмислення життя. У прагненні упорядкувати світ за допомогою розсудливих умопобудов антична філософія виривається з обіймів фавнів і німф, вакхів і містерій, виривається з природи, піднімається над біосферою і починає серйозно будувати світ ідеальних, раціональних образів нижнього світу природи, біо, ірраціо і інших внутрішніх, самісних, буттєвих, сутнісних сил. Торжество розуму, що вирвався з пут плоті, став сплеск старогрецької філософії. Це було перше сп'яніння могутністю розуму, це перша насолода звіра, що вирвався на свободу. Осмислити, пізнати, упорядкувати світ, природу, суспільство і людину покликана антична філософія. Гімн і захват розумом, розсудливе розчленовування і впорядкування світу лежить в основі філософії Фалеса, Парменіда, Сократа, Платона, Арістотеля — раціоналістичних за своєю суттю.

Унікальність античної філософії полягає перш за все в тому, що вона є першою в історії людства спробою раціонального осмислення світу, раціоналістичного підходу до дійсності. Установка на людський розум як на засіб пізнання, прагнення до розумної аргументації, логічній мотивації — ось в чому головна особливість античної філософії. Сократ як і його великі учні намагалися «лікувати розумом» як самих себе, так і людство.

Сенека і стоїки певним чином доводять розвиток античної філософії до логічного кінця, звівши розум в основний критерій оцінки людиною не тільки світу, але й саму себе. Філософські обгрунтоване, пряме і безапеляційне прагнення навести лад усередині людини за допомогою розуму, заклик до панування розуму над почуттям, що веде до повного знищення почуття, був тією останньою краплею, яка перетягнула, а потім і перекинула чашу важелів. Сентенції Сенеки, що «мудрець полегшить сльози іншим, але ніколи не приєднає до них власних сліз», містили в собі і породжували свою протилежність. Навіщо потрібний такий розумний мудрець, який став бездушним бовдуром. Розум веде до самогубства, розсудлива людина убога духом і відчуттям, розум не єдиний критерій істини — такими сумними результатами завершився розвиток античної філософії розуму і почався новий виток на шляху пошуку місця людини у світі.

Християнство прийшло з сміливою, парадоксальною, але суттєво важливою на той момент тезою: «у великій мудрості — велика журба, хто додає знання, додає страждання» [Проп. 1,18]. Не розум людини є її господарем. Відчуття, внутрішній світ, страждання і співчуття роблять людину людиною. Не знаю, а вірую, не розум, а віра, не зовнішнє, а внутрішнє, не плоть, але дух роблять людину людиною. Такими новими, але вже вистражданими ідеями відкрилося християнство світу. «Вірую, тому що абсурдно», вірую у вище добро, справедливість, людинолюбство, милосердя, співчуття, навіть якщо безглуздо, не розумно, марно в це вірити. Ірраціоналізм християнства врятував і просвітив світ і окрему людину. Християнство відкрило і ствердило, підтримало і оспівало часто непотрібні з позицій розуму ірраціональні пошуки людської душі. І мільйони людей вигукнули: «Вірую», — і хотіли зануритися в цей безбережний вир духовного вдосконалення. Але тяжкий цей хрест, темна і глибока вся широчінь людських відчуттів і страждань і багато мороку таїться в душі людини.

Всю широчінь християнської культури важко охопити настільки багата і суперечлива вона є за своєю формою та змістом. Як відомо, дві тенденції з перших кроків розвитку християнських основ, зокрема, візантійської культури простежуються достатньо чітко. Ці дві тенденції розвивалися у Візантії одночасно і в постійному протиборстві, де пробним каменем було відношення до античної спадщини і філософського раціоналізму. Одне з них умовно можна назвати ірраціоналістичним, інше — раціоналістичним.

Ще з самого початку формування християнської доктрини Тертулліан і Арнобій сильно засумнівалися в можливостях людського розуму і всі надії покладали на віру. Вдосконалення у вірі, приборкання плоті, аскеза, містичне споглядання нествореного світла і злиття з Богом проповідували Макарій Єгипетський, Іван Лествічник, Павло Латрійський, Сімеон Благоговійний, Сімеон Новий Богослов, пізніше Григорій Палама та ісихасти. Це ірраціоналістичний чернечий напрям, який був байдужий і навіть вороже налаштований античній апології розуму і філософії в цілому. Юстин, Климент Александрійський і їх численні послідовники, наприклад, Іван Дамаскін, патріарх Фотій, Іван Італ, Хома Аквінський закликають на допомогу вірі приборканий раціоналізм і, з повагою відносячись до античної спадщини, використовують її розсудливі докази, сумніваючись в здібностях безрозсудної душі.

Проте, навіть теологізуючий раціоналіст VII століття Іван Дамаскін у своїй праці «Джерело знання» дає 6 визначень філософії, одне з яких звучить так: «Філософія є любов до мудрості; але дійсна Премудрість — це Бог, і тому любов до Бога є дійсна філософія».

В рамках попередньої традиції прийнято було розглядати звернення до античності як безумовне благо, а захоплення богослов'ям як даремне заняття. Проте, християнство з'являється в епоху кризи античного світу, античного осмислен-

ня життя, раціоналістичного по своїй сутності і направленого в зовнішній світ. Християнство відкрило і оспівало внутрішнє багатство людської природи і запропонувало шлях духовного вдосконалення особи, підтримало віру в те, що не повинно бути так, що «сини народу плотського процвітають, а сини народу духовного принижені» (Афанасій Олександрійський).

Християнство заклало основи не просто аскетичного утихомирення плоті, але духовного шукання. Духовний пошук, поглиблене шукання істинного сенсу, «глибину сокровених і чудових слівес» — шукає староруський неофіт Климент Смолятич. «Не дивися зовнішня моя, але дивися внутрішня», — говорить Данило Заточник. Для християнської думки характерна більша увага до внутрішнього світу людини, ніж до зовнішнього світу, тяга до проблем духовного, ніж фізичного, зовнішнього матеріального буття. Християнських мислителів більш хвилювали, зокрема, етичні пошуки істини, загострене сприйняття боротьби добра і зла.

Проте, похмурим середньовіччям збереглося в пам'яті людства панування християнської церкви. І яскравим сяйвом світла розуму, що знов запанував, відкривається нам епоха Відродження — відродження античного бачення світу, де розум, краса, досконалість тіла, радість життя правлять світом.

Філософський раціоналізм знов намагається навести розумний лад в цьому світі. Просвітителі, матеріалізм, німецька класична філософія — це нова фаза осмислення світу з позицій розуму.

Чергування епох панування раціоналістичних і ірраціоналістичних настанов у європейській культурі схематично може бути показане таким чином. Антична філософія була по перевазі космоцентричною і спиралася на розум в осмисленні світу. Середньовічна філософія мала теоцентричний характер і трималася на вірі (швидше ірраціональною, аніж раціональною). Епоха Відродження була антропоцентричною, а Нового часу — наукоцентричною і вони знов пе-

Панорама історико-філософської думки

стували і культивували розум людини. Некласична філософія 19 — 20 століть знов виступила проти претензій розуму бути єдиним критерієм істини.

Вершиною, апофеозом класичної раціоналістичної філософії, поза сумнівом, виступає Гегель, який своїм панлогізмом, панраціоналізмом, що часто межує з ірраціоналізмом і навіть містикою, завершує певний ступінь захоплення людства розумом.

Марксизм — це черговий крок у розвитку цього напрямку, який представив не тільки суспільство, але й людину раціонально влаштованою істотою. Матеріалістично, розсудливо-логічно пояснити і на цій основі перетворити, перебудувати і вирішити всі проблеми суспільства і людини — основне завдання марксизму. Наше суспільство спробувало утілити в життя ідеї «розумного», а точніше розсудливо зрозумілого перетворення світу, і наробило багато помилок, не врахувавши іншої сторони життя — ірраціональної.

Симптоматичний процес реміфологізації, особливої привабливості екзистенціальних течій, жадібний інтерес нинішнього суспільства до релігії. Людство знов шукає порятунку не в зовнішньому, а у внутрішньому, не у формі, а у змісті, знов повертається від рацію до іррацію, від розчленування світу на протилежності до їх злиття, до гармонії раціонально-чуттєвого буття, яка все ж таки навряд чи досяжна в такому розірваному світі.

Воля до життя Шопенгауера, нігілізм, воля до влади, ідея надлюдини Ніцше, Кіркегор, зі всією глибиною занурення в «нешасні» проблеми людини і який показав чудеса справжньої віри, що робить «неможливе можливим», — привнесли у філософію не тільки нові категорії, але й нові проблеми.

Ортега-і-Гассет був змушений визнати, що «раціоналізм залишається з істиною, але покидає життя» [4, с.16]. Проблема співвідношення філософії і життя як не дивно виникла порівняно недавно, породивши цілий напрям — «філософію

життя». Осмислюючи цю проблему відомий дослідник В.Л.Петрушенко приходять до висновку: «Мова йде про бажання і здатності філософії стати іншою — не черговою «філософією життя», а життєвою філософією, тобто новою філософією, яка більше не прагне подолати життя, а прагне її виявляти, проявляти і розуміти» [5, с.15].

Наше століття прагматизму і практицизму призвело до того, що людина все менш мислить глобальними категоріями, а поставлена в ситуацію виживання шукає шляхи цього виживання. Тому вона хочеш не хочеш задається питанням: що важливіше сучасній людині розвивати свій інтелект, розум або інтуїцію. Хоча мудреці минулого вже дали єдино вірну відповідь на це питання: серединний шлях є єдино істинним — все ж таки для кожного воно звучить по-своєму. Європейська раціональна культура при всіх реверансах у бік внутрішнього світу, завжди розвивалася під гаслом: «Знання — сила».

Інтелектуал — це ще до недавнього часу звучало гордо. «Сміх без причини — ознака дурачини», «смішно дурневі, що ніс на боці», «веселенький, що дурненький», «дурносміх», «блазень гороховий» — підсвідомо командують нами, заважаючи веселитися від душі. Західний як і слов'янський світ все більше усвідомлює, що швидше не розум робить людину щасливою, а відчуття. Пестуючи розум, розсудливість європейська людина настільки задавила в собі другу половину своєї сутності, що не тільки «забила» свою інтуїцію, але й перестала радіти життю. Шляхом антидепресантів, наркотиків, допінгів, усвідомлення важливості позитивних почуттів в житті людини західний світ натужно намагається веселитися або хоч би вийти з депресії, туги, нудьги, духовного вакууму.

Не можна не бачити долю правди в звинуваченні Ніцше, який вважав, що європейський світ по шляху раціоналізму, культу розуму, а не почуття повів саме Сократ. Проте в захист Сократа можна пригадати думку Поппера, який вважав Сократа не софократом, не володарем істини, а тим, хто її лише шукає.

Панорама історико-філософської думки

Сократ спонукав європейську думку культивувати розум, приборкувати пороки осмисленням того, що таке добро і що таке зло. Але Сократ, поза сумнівом, помилявся, вважаючи, що «знати, що таке справедливість і бути справедливим — це одне і те ж». Однак, як показав досвід, це була велика помилка. Він оспівав розум людини, що не тільки було суттєво важливо на той час, бо й сам Сократ «лікував» себе розумом від дурних пороків і похоті, на яку вказав йому відомий тоді фізіономіст. Молода європейська культура хотіла дії, прагнула розвитку і перш за все інтелектуального.

Тому сучасний упорядкований раціональний європейський світ, поза сумнівом, зобов'язаний матеріальними благами цивілізації саме цьому культу розуму. Але облаштувавши світ навколо себе, сучасна людина раптом виявила внутрішню порожнечу, відсутність сенсу життя, тобто того, що Франкл назвав «екзистенціальним вакуумом».

Шопенгауер, Ніцше і Кіркгор першими осмислили те, що європейська культура йде в безвихідь, що потрібно пригадати про душу, про серце, про почуття, про справжню віру. Ця думка була підхоплена і сучасна людина вже не хоче тягнути віз життя, а прагне пити нектар цього життя, бо людина прийшла в цей світ не страждати і плакати, а радіти дару життя. Стверджуючи, що «кайфовать» — це новий сенс життя, багато хто не знає, що вони є послідовниками Епікура, який на брамі своєї школи-саду написав: «Мандрівник, тут тобі буде добре; тут вище благо — насолода».

Проте, у певному розумінні це нове явище. Бо тільки в постмодерністську епоху не тільки творчі люди, але будь-хто і кожен хоче отримувати задоволення від життя, роботи, навчання, відпочинку, спілкування, виховання дітей, їжі — все повинно бути «в кайф». Це нове явище в історії людства, бо гедонізм, як сенс життя одиниць, обраних стає метою багатьох, усіх.

При всій умовності будь-якої класифікації людей можна підрозділити на дві категорії. До першої групи можна віднести тих, в яких домінує розум, щоб вірити, їм треба знати. За своєю природою вони часто не релігійні. Для інших же життя втрачає сенс, якщо воно не осяяне вищою ідеєю, Богом. Це релігійні за своєю природою люди і щоб жити їм треба вірити, навіть якщо це є абсурдно. Сутність їх природи є більш ірраціональною ніж раціональною. Людина ніколи не може бути для них вищою істотою, такою завжди буде Бог як якийсь ідеал, ніколи не досяжний, але вічно бажаний. У світі немає абсолютної Свободи, Добра, Справедливості, Щастя, але до них треба прагнути, «безумні» цього світу часто більш мають рацію, ніж розумні. Звідси впливає чергування епох торжества розуму з епохами панування віри, практицизму і ірраціоналізму, консерватизму і зламу традицій. Людство періодично «розумнішає», накопичує знання про світ, але не стає від цього більш щасливим і виявляє, що лише внутрішній світ є тією єдиною цінністю, яка вимагає турботи. Людство згадує про душу, про ближнього, про Бога. Але й це не дарує спокою. І хоча полум'я віри і розуму горить завжди, воно спалахує поперемінно різними барвами. Не можна загасити жодні з них і смішно сперечатися, які з них більш мають рацію, займаючись яскравіше. Рацію та іррацію — це два різних світи, які розмовляють різними мовами, але тільки у взаємному переплетенні цих суперечностей в людині і людстві продовжується життя.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Лекції по історії філософії. Кн.3 / Георг Вільгельм Фридрих Гегель; [пер. Б.Стоппнер]. — СПб. : Наука, 1999. — 582 с.
2. Ільїн В.В. Апологія ірраціонального. Філософія для тебе / Володимир Васильович Ільїн. — К. : Вид-во Європ. Ун-ту. — 2005. — 232 с.

3. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия? / Хосе Ортега-и-Гассет; [пер. А.Б.Зыкова]. — М. : Наука, 1991. — 408 с.
4. *Петрушенко В.Л.* Иов, или о человеческом самостоянии / Виктор Леонтьевич Петрушенко. — Львов : Новый свет—2000, — 2008. — 340 с.
5. *Поппер К.* Все люди — философы: Как я понимаю философию; Иммануил Кант — философ Просвещения / Карл Поппер; [пер. с англ. И.З.Шишков]— М. : Едиториал УРСС, 2003. — 56 с.

В статье прослеживаются тенденции развития европейской философской мысли как чередование эпох господства рационалистических и иррационалистических мировоззренческих доминант.

Ключевые слова: рационализм, иррационализм, разум, вера, чувства, мировоззрение.

The tendencies of development of European philosophical ideas as changing epochs of governing rational and irrational dominants are studied in the article.

Key words: rationalism, irrationalism, mind, faith, senses, world view.

Надійшла до редакції 2.04.2009 р.